QABAR LHUDI-NISRANI

Jekk xi darba m'ilux mort iżżur il-Palestina, u wasalt Ġaffa bil-baħar, int u tiela' Ġerusalemm bil-vapur tal-art, meta għaddejtu l-waqfa ta' Wied is-Sarâr, aktarx li rajt, fuq l-iġbla n-naħa tal-lemin, dar ġdida, tbajjad fix-xemx, b'żewġ saffi twieqi, u sura kbira, sewda fuq il-bejt tagħha. Wara dik id-dar, (jew aħjar, dejr), hemm wied li l-fallaħin igħidulu: Wadi Surik; igħidulu hekk, għax fi djul il-ġebel in-naħa tax-xmiel tal-wied, hemm ħerba, fdal ta' belt, b'ħitan, swar, bjar, oqbra, għerien, u xi tliet siġriet taż-żebbuġ xjuħ għall-aħħar, li l-fallaħin igħidulha Khirbet Surik. Hemm kien Surik li jissemma fil-Kotba Mqaddsa, fejn kienet toqgħod Dalila, mart Sansun.

F'nofs il-wied li għedna, hemm bir, imdawwar dawwara mejt, wiesa' fuq il-qasbtejn, u għemiq xi ħmistax, li jgħidulu Bir-Koba. Igħidulu hekk, għax fuq il-ħotba fejn hemm mibni d-dejr l-abjad il-ġdid li semmejt fuq, kienet hemm mibnija belt jisimha Koba. Minn din ukoll għad baqa' kotra ta' fdal; fdal ta' ħitan, għerien maqtugħa fil-blat, bit-tirġien, u mniffda għal xulxin bi sqaqijiet dojjoq taħt l-art, li jkollok tgħaddi minnhom imbaqqa'. Hemm ukoll bjar u ħwat, u swieqi; możajk u kemm tfiefes oħra. Wieħed mill-oqbra ta' din il-belt, li jinsabu f'ħerbitha, li sa nsemmi hawnhekk.

Fejn il-lum hemm ħerbet Koba, fuq ix-xaqliba ta' Wied Surik, kien hemm qatgħa art ġmiem, watja, imma mżerżqa. Hemm fil-ħarifa ta' bħal issa sentejn (1930) il-qassis li jieħu ħsieb it-tfal iltiema li joqogħdu f'dak id-dejr, ried jagħmlil-hom milgħab. Imma biex il-qassisin ma jonfqux flus, ġagħalu lit-tfal infushom iħaffru l-art in-naħa ta' fejn kienet għalja, u t-trab u l-ħġar li jitla', jixħtuh in-naħa s-saflenija, biex il-witgħa ssir kollha daqsinsew.

Meta t-tfal kienu ilhom iħaffru xi ġimgħa, fil-blat li nkixef dehret naħa, maqtugħa bit-tul bħal xifer menqa. Imbagħad insabet rokna, wara, xfar u rkieni oħra maqtugħa fil-blat minn tliet naħiet u fin-nofs bħal menqa mimlija biż-żrarijiet, u frak tal-fuħħar. Jiena deherli li hemm kellu jkun xi qabar, u għalhekk, darba, qbadt imgħażqa milli kellhom it-tfal, u ħaffirt fejn il-blat il-maqtugħ kien l-iżjed għali. Ħaffer ħaffer, fl-aħħar kxift xifer il-fuqani ta' bieb, magħmul ħnejja, maqtugħ fil-wieqaf. Irġajt irdamtu u filgħaxija għedt bih lir-rajjes tad-dejr.

Fil-Palestina, bħal Malta, in-nies tal-Ħakma megħet li xi ħadd jikxef oqbra qodma mingħajr ma jħabbarhom bih. Għalhekk biex ħadd ma jintebaħ, ir-rajjes amar, li hu, qassis ieħor u jien, immorru niftħu dal-qabar bil-lejl. Għal dan, minn għaxija, hejjejna imnajjar, fisien, magħżaq u lwieħ, u f'xi sagħtejn lejl, ħadna kollox u ħriġna siksnijiet.

Bdejna nħaffru sa kemm kxifna il-bieb għal kollox li kif għedt qabel, kien magħmul ħnejja. Il-bieb tassew, ma kienx dan, imma ieħor fil-qiegħ tiegħu, żgħir żgħir, imrebbagħ, qiesu twejqa li bil-kemm jista' jgħaddi minnu bniedem mimdud. Dan sibnieh misdud b'ħaġra.

Ġibna ħadida kbira, u iġbed minn hawn u itfa' minn hemm, fl-aħħar il-ħaġra qlajnieha. Imma x'sibna? Il-qabar kien mimli bit-trab. Dħakna daħka, biex intajru l-għadab, ġbarna l-għodda, u bil-qalb it-tajba morna d-dar ħa nistrieħu. Kienu l-ħdax ta' bil-lejl; lejliet il-Ħadd.

* * *

Il-għada wara nofs inhar, xi żewgt itfal li ma marrux iduru mal-oħrajn, qagħdu jilgħabu fil-qabar, iseffdu b'ħadida, fit-trab li kien misdud bih. Kont għaddej jien, u sejħuli, u qaluli li l-qabar kien jinħass fieragħ min-naħa ta' ġewwa. Mort nara u nsib li kien bħal ma qalu huma. Ġibna lexxuna, ħaffirna biha u ftaħna toqba fit-trab. Malli l-fetħa kienet kbira biż-żejjed, deffist fiha rasi w idejja, u ġebbed minn hawn u minn hemm, dħalt kollni fil-qabar.

Malli għajnejja draw, ħarist ma' dwari. It-trab li ġewwa fih, kien għoli min-naħa tat-twejqa (il-bieb) u mniżżel in-naħa tal-ħitan. Fejn it-trab kien ftit, kienu jidhru, fil-ħitan tal-blat, ħofor, bħala fran; kienu l-"kokim" tal-lhud. Kienu għadhom bil-ħaġra quddiemhom, maqlugħa; wieħed minnhom, kien għadu magħluq, bil-ħaġra mkaħħla bit-tajn, fuq biebu. F'rokna kien hemm tebut żgħir tal-ħaġar (sarkofagu) bil-frak tal-għadam ġewwa fih, u minn taħt it-trab kienu jidhru ħerġin ix-xfar ta' twiebet oħra. It-tebut iż-żgħir ħadtu u bagħattu lir-rajjes, u mbagħad ħriġt u mort indur dawra fuq l-iġbla.

X'għamilna dak il-lejl biex inneħħu dawk it-torba mill-qabar ma rridx noqgħod ingħid, biex naqta' fil-qasir; imma wieħed jista' jawwar quddiem għajnejh it-tbatija li kellna nbatu naħdmu taħt l-art bil-lejl, fid-dawl tal-imsiebaħ, bl-imgħażaq u l-lwieħ, nimlew l-ostla u noħorġuhom mit-twejqa, u dawk li kienu barra iferrgħuhom. Il-għaraq nieżel magħna, bis-sħana tal-imsiebaħ li kienu jixegħlu ġewwa, daharna mgħawweġ, għax jekk tqum tħabbat rasek mas-saqaf. Il-luħ,

jew imgħażqa, tħabbat mal-ħitan jew mas-saqaf imħabba fiddieq, u ma tistâx taħdem sewwa; imma l-agħar li ħbatt jien, għax billi l-ħwejjeġ qodma nħobbhom minn qattusi, u dik kienet l-ewwel darba li ħdart ftuħ ta' qabar qadim, ma ridtx nitbiddel bħal ma jitbiddlu l-oħrajn, daqqa ġewwa u daqqa barra, imma ridt nibqa' ġewwa l-ħin kollu.

* * *

Issa nara nistâx infisser kif inhu magħmul il-qabar, u l-ftietaq li sibna ġewwa fih.

Il-bitħa maqtugħa fil-blat, li hemm quddiem il-qabar hija mrebbgħa, xi tliet qasab tul kull naħa. Dil-bitħa, kif tidher mill-atar tal-bini li hemm fuq xfarha, kienet imsaqqfa, bħal għorfa, u biebha kien iħares lejn ix-xmiel, b'iswit bieb il-qabar. Naħseb li kienet imsaqqfa, biex in-nies li jiġu iżuru mwiethom midfuna hemm, ikollhom fejn jistkennu mix-xemx u x-xita, u mhux joqogħdu wara bieb il qabar fil-beraħ. Fil-ġenb ix-xerqi tal-bitħa, hemm bħal ħawt imdawwar, għamla ta'żinġla mdaqqsa imħaffer fil-blat. Għad jidher fih it-tikħil min-naħa ta' ġewwa, u aktarx kien imgħotti bil-możajk. Ma nafx għal fejn setgħu jinqdew bih.

Bieb il-qabar, bħal m'għedt qabel, hu hekk dejjaq, li mhux għalkemm tidħol u toħroġ minnu. Il-qabar min-naħa ta' ġewwa għamiq mogħla raġel, u għal dan, min irid jidħol ikollu jitqanna jdaħħal riġlejh l-ewwel, għax inkella, jeħtiġlu jinżel fil-qabar rasu l-isfel. Taħt il-bieb, imma, minn ġewwa, in-nies ta' dak iż-żmien, ħasbet qegħdet ħaġra biex min jidħol u joħroġ il-qabar, iqigħed riġlejh fuqha.

Minn ġewwa l-qabar imrebbagħ ukoll, bħal bitħa, u l-wisa' tagħha. Is-saqaf maqtugħ qurriegħa, għoli fin-nofs ftit aktar minn mogħla raġel imdaqqas, u nieżel għal xejn in-naħa tal-ġnieb. Imħaffra fil-ħitan tal-blat, u jmissu mal-art, hemm disat oqbra, dojjoq u twal, għamla ta' fran: il-kokim. Tlieta minnhom quddiemek, kif tidħol; tlieta max-xellug, tnejn mal-lemin, u wieħed ħdejn il-bieb, mal-lemin ukoll.

Dan huwa l-qabar. Issa li sibna ġewwa fih. Sibna xi għaxar twiebet tal-ħaġar (sarkofagi) imqegħdin godds wieħed (uħud miksurin) fil-lemin tal-qabar. Mhux kollha kienu in-daqs, anqas ta' għamla waħda. Uħud kienu wesgħin in-naħa tal-wiċċ, aktar milli kienu fil-qiegħ. Uħud bis-saqajn, oħrajn minn għajrhom. Wieħed biss kien fih xi żina: żewġ dawriet, kull naħa magħmula bil-bikar (kompass) u mbagħad maqtugħin sitt darbiet bil-bikar in-nifsu, li jiġu, bħal warda ġewwa dawra. It-twiebet li stajna neħduhom sħaħ, kienu erbgħa;

l-oħrajn jew kienu miksurin, jew inkisru malli missejnihom. It-twiebet kienu kollha magħmulin minn ħaġar artab, miġjub aktarx minn Bejt-Gibrin (Eleutheropolis, ta' Settimu Severu li hi qrib, u dari belt nisranija, u maqgħad ta' Isqof;), għax il-blat tagħha abjad u artab, qisu ġibs.

Semmejt li kien hemm wieħed mill-kokim għadu magħluq u bil-ħaġra fuqu mkaħħla bit-tajn. Meta ftaħnih, sibna wara l-ħaġra, tebut bħal dawk li għedt qabel, imma ġdid u abjad ħalib, qisu għadu ħiereġ minn id l-imgħallem. Il-ħżuż ta' biċċa għodda bis-snien, bħal barraxa, u l-ħażż fil-qiegħ tiegħu biex jinqatagħ indaqs, kienu jidhru beraħ: jatik taħseb li għamluh hemm il-bieraħ. Iżjed il-ġewwa, wara dat-tebut, kien hemm għadam ta' bniedem, bil-għadmiet tar-riġlejn fuq il-għadam tas-sider. Dan juri li kienu jiksru saqajn il-mejtin qabel ma jidfnuhom, bħal ma jagħmlu l-lhud il-lum, f'Ġerusalemm.

Il-għadam li kien hawn, kien immermer, iwa, imma għadu ma sarx trab bħall-għadam li kien fil-kokim l-oħra. Kien hemm xi kisriet mill-għadam tar-ras, li nkiser bit-toqol tiegħu n-nifsu mat-tul tas-snin. Il-għadam l-ieħor, jekk tagħfsu ftit wieħed bejn subajk, kien jitfarrak, bħal ma jiġri jekk taqbad għoqda zokkor ismar.

Fil-kokim l-oħra, f'kull wieħed, kien hemm xi mogħla xiber trab tal-għadam, u xi għadma l'hawn u l'hemm li ma laħqetx saret trab għal kollox. Sibna xi ħmistax jew għoxrin musbieħ, quddiem il-kokim, minn barra; mhux imsiebaħ qanagħnin, bħal dawn li għandna hawn Malta sal-lum, imma għamla oħra: imdawrin, u biż-żernuna fejn iqegħdu l-ftila, u toqba fin-nofs, minn fejn jimlewh biż-żejt, kollha kien fihom atar in-nar. Tara bħalhom il-Mużew tal-belt. Kien hemm minnhom bħal imżejnin b'xi ħżuż, u x'erbgħa kellhom naqra ta' salib in-naħa ta' wara tagħhom. Salib biżantin, bl-erbgħat itruf indaqs. Sibna wkoll borma miksura, b'qiegħha iswed bid-duħħan.

Ġewwa l-kokim, fit-trab tal-għadam sibna għadd kbir ta' żibeġ, ta' kull daqs. Kienu ħnienaq tan-nisa u bniet li difnuhom bihom; sibna wkoll xi ħwietem, tal-ħadid u taż-żġieġ, u xi wieħed tal-inħas ukoll. Sibna kemm il-ġolġol tal-inħas, li kienu jidfnuhom mat-trabi. Kien hemm ukoll qatigħ imsiemer tal-ħadid, qosra bir-ras wiesgħa; ma nafx għal fejn kienu jiswew.

Fit-trab iswed tal-għadam ġewwa wieħed mit-twiebet, sibna naqra ta' salib tal-inħas. Salib ta' kafkaf, twil daqs għaqsa ta' saba, u rqiq. Fih toqba fejn jiddendel, u f'nofsu,

imżejjen bi bħal warda, ta' kafkaf kemm tista' tkun. Taf x'sibna wkoll? Qatt ma taqta'! Id żgħira tal-inħas! Fiha sitt iswaba' u fiha mnejn tiddendel ukoll, bħas-salib. Min jaf xi tfisser? Tlett iswaba magħluqa, u tlieta nofs miftuħa.

Sibna wkoll xi tlett iħbub. Ħabba minnhom fiha tnejn min-nies għeri, bil-wieqfa, u f'nofshom żewġ srabat tikek bħal ħannieqa żibeġ. Iż-żewġ ħabbiet l-oħra (waħda minnhom għada għandi) ma nafx x'fihom għax imsaddin. Dan kollox.

Minn naqra ta' qabar bħal dan, wisq ħwejjeġ wieħed jista' jitgħallem, l-iżjed jekk ikun jifhem. Jien ma nifhimx, imma xi teftufa trid tkun bla għajnejn biex ma tarahiex.

Dan kien qabar ta' għajla lhudija, li mbagħad saru nsara. Kien qabar ta' wisq nies, għax fih disagħ kokim, u dak il-għadam kollu: ta' nisa (jingħarfu miż-żibeġ); ta' rġiel (ħwietem tal-ħadid); u ta' trabi (il-ġlieġel). Ma kien qabar tal-belt kollha, għax ma dwarhu hemm oqbra oħra kemm trid. Kien qabar tal-lhud, u jidher mill-għamla tiegħu, b'dawk il-fran, u mill-għamla tat-twiebet tal-ħaġar. Kienu lhud insara, u dan jidher mis-slaleb ta' fuq l-imsiebaħ, u l-aktar mis-salib tal-inħas.

Issa billi l-qabar kien mimli bit-trab u xi żrar (u għal-hekk ma satax daħal mal-ilma mix-xquq ta' bejn il-ħaġra u l-bieb) jidher li sjied il-qabar ħallewh għal bil-għani, la kellhom iż-żmien igħattu l-għadam ta' nieshom bit-trab. Tarġa',la darba kien għad hemm qabar bil-għadam ta'bniedem wieħed biss, u li kienu għad jistgħu jidfnu fih mejtin oħra, jidher, li dawn sjiedu ħallewh mhux għax ma setgħux jidfnu fih iżjed, imma għal xi ħaġ'oħra. Jaħasra! Aktarx għax riedu jaħarbu qabel ma jaslu fuqhom il-għarab mal-Khalif Għomar fis-sena 796 wara Kristu.

* * *

Imma taf x'jolqtok aktar minn kollox? Il-frugħa ta' din il-ħajja! Hekk kont ingħid bejni u bejn ruħi, x'ħin kont inkun waħdi ma' dak il-għadam immermer: dawn kienu nies bħalna; minn jaf kemm niżlu f'Wied Surik, u mlew l-ilma minn Bir-Koba, hawn isfel. Min jaf kemm telgħu fuq dawn l-iġbla, fejn nitla' jien qiesni kull nhar ta' Ħadd. Min jaf kemm għannew "Għal ja Dilgħuna!" bħal ma jgħannu l-Fal-laħin tal-lum. U issa? Issa trab, u xi għadma msewsa! Għexu, l-aktar mitt sena, u mietu, s'issa, għal xi ħmistax-il-mitt sena, aktar, jew xi ftit, anqas! Muleja, kemm hi qasira ħajjitna, fejn ir-raqda twila-twila tal-mewt!

Tassew li: *Fugit velut umbra.... terra et cinis!*

L. C.